

Прийма С. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і філософії права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРИНЦИП ДОЦІЛЬНОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА

THE PRINCIPLE OF EXPEDIENCY OF LAW INTERPRETATION

У статті здійснено дослідження принципу доцільності інтерпретаційно-правової діяльності. Відзначено, що термін «доцільність» є близьким за значенням до термінів «оптимальність», «раціональність», «ефективність», «результативність». Завдяки цьому принцип доцільності у загальному плані розглядається як такий, що вимагає від суб'єкта досягти корисного, позитивного результату під час застосування оптимального набору засобів.

Встановлено, що принцип доцільності реалізується в різних галузях та інститутах права. Зокрема, у цивільному процесуальному праві на ньому ґрунтуються такі процедури судочинства, як огляд, зберігання та забезпечення доказів, призначення й проведення експертизи, об'єднання і роз'єднання позовів. Також відмічено, що принцип доцільності має важливе значення під час покарання особи, тобто є засадою юридичної відповідальності. У цій сфері вона полягає в індивідуалізації заходів стягнення або покарання залежно від тяжкості правопорушення, з урахуванням особистості правопорушника, його матеріального статку, обставин вчинення діяння. Принцип доцільності також означає відповідність обраного заходу впливу цілям відповідальності.

Відзначено, що принцип доцільності висуває вимоги до провадження різних видів юридичної діяльності – правотворчості, правозастосування, а отже, він є однією з основних засад інтерпретаційно-правової діяльності. Наголошено, що головна ідея принципу доцільності правотлумачення полягає в тому, що акт не повинен бути інтерпретований у такому сенсі, за яким він буде визнаний безцільним, тобто акт не можна тлумачити поза тією метою, задля досягнення якої він був прийнятий. Також у статті доводиться, що особливим засобом встановлення мети певної норми є телеологічний (цільовий) спосіб тлумачення. Серед вимог принципу доцільності називаються прагнення до суспільної користі та обов'язковість застосування контрольної перевірки інтерпретаційних висновків.

Принцип доцільності тлумачення права визначено як принцип юридичної інтерпретації, сутність якого полягає у прагненні суб'єкта тлумачення досягти поставленої цілі, отримати корисний, позитивний результат від своєї діяльності шляхом використання оптимального набору засобів для цього.

Ключові слова: *принцип права, інтерпретація права, результативність, принцип корисного ефекту, телеологічний спосіб тлумачення.*

In the article was investigated the principle of expediency of law interpretation. It is noted that the term “expediency” is close in meaning to the terms “optimality”, “rationality”, “efficiency”. Due to this the principle of expediency is seen in a general way as the principle which requires that the subject should achieve a useful, positive result with applying the optimal set of methods.

It is established that the principle of expediency is realized in different branches and institutions of law. Particularly, in the civil procedural law such judicial procedures are based on this principle as examination, storage and provision of evidence, the appointment and realization of expertise, the association and dissociation of claims. It is also noted that the principle of expediency is important in punishing a person, in other words, it is the basis of legal responsibility. In this sphere, it consists in the individualization of punitive measures or punishment depending on the gravity of the offense, taking into account the offender's personality, his welfare and the circumstances of the action. The principle of expediency also means that the chosen measure is relevant to the purposes of responsibility.

It is noted that the principle of expediency makes the requirements for conducting different types of legal activity – law-making, law-enforcement, and therefore, it is one of the main principles of law interpretative activity. It is emphasized that the basic idea of this principle is that the act should not be interpreted in the sense which makes it aimless, so, the act cannot be interpreted beyond the purpose for which it was adopted. In the article is also argued that a particular method of setting of a goal of a legal norm is a teleological (purposeful) mean of interpretation. The requirements of the principle of expediency include the aspiration of the public interest and the obligation to apply the verification of interpretative conclusions.

The principle of expediency of law interpretation is defined as the interpretative principle, the essence of which is the aspiration of the subject of interpretation to achieve the goal, to obtain a useful, positive result from their activities by using the optimal set of methods for this purpose.

Key words: *principle of law, interpretation of law, effectiveness, principle of useful effect, teleological method of interpretation.*

Постановка проблеми. Необхідність з'ясування особливостей принципу доцільності пов'язана з тим, що регулювання суспільного життя правовими засобами нерідко має своїм підґрунтям саме доцільність. На основі доцільності встановлюються заборони на провадження певних видів діяльності, визначаються міри та заходи юридичної відповідальності, накладаються обов'язки чи обмежуються права суб'єктів суспільних відносин. Скажімо, законодавча заборона на вилов і приготування без ліцензії риби фугу в Японії була встановлена задля досягнення цілком

очевидної мети – запобігти отруєнню людей м'ясом цієї риби, оскільки вживання неправильно приготованої фугу є смертельним.

Тлумачення норм права, як і будь-яка інша юридична діяльність, спрямована на отримання відповідного юридично значущого результату або інакше – досягнення мети інтерпретації. У зв'язку з цим правотлумачення ґрунтується на принципі доцільності, який є тією засадою, що характеризує юридичну інтерпретацію як активну прагматичну діяльність, в основі якої завжди знаходиться певна

мета, яка своєю чергою надає всьому тлумачному процесові виваженості, послідовності та цілеспрямованості.

Мета статті. Дослідити природу принципу доцільності права та з'ясувати його особливості як однієї з засад тлумачення норм права.

Виклад основного матеріалу. У загальному сенсі доцільність (з нім. *Zweckmassig*, де *Zweck* – мета, а *massig* – помірний, стриманий [1, с. 405]) – це виправданість досягнутої мети за допомогою обраних засобів, практична корисність. Тобто, якщо говорять про доцільну поведінку, то її наділяють утилітаристською сутністю та розуміють як таку, що прагне досягти корисного, позитивного результату під час застосування оптимального набору засобів. З цього приводу Д.О. Бочаров влучно зазначає, що вимога доцільності має щонайменше два смислових прошарки: в першому випадку доцільність передбачає цілеспрямованість й ефективність, а у другому – поняття доцільності співвідноситься з поняттям оптимальності [2, с. 9].

У філософії доцільність визначається як відповідність певного різновиду діяльності тій меті, для досягнення якої він призначається. Слід зазначити, що в основі цього принципу знаходиться філософське вчення про категорії «мети» і «засобу»¹, які є нерозривно пов'язаними та визначаються й зумовлюються одна одною. При цьому засіб має прагматичний характер, відображаючи інструментальний бік людської активності. Мета ж є детермінантом діяльності людини (колективу людей) і водночас кінцевим результатом цієї діяльності, попереднє ідеальне уявлення про який і бажання досягнення якого визначають вибір відповідних засобів і системи специфічних дій з його досягнення [4, с. 646]. Саме через це людська активність має не стихійно-несвідомий характер, а доцільний, свідомий зміст [5, с. 435].

За значенням до поняття «доцільність» близькими є поняття «оптимальність», «раціональність» та інші [6, с. 645]. Певну синонімічність цих понять можна побачити також у п. 14 Постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про хуліганство» від 22.12.2006 р. № 10, де зазначається, що під час призначення покарання за хуліганство судам доцільно застосовувати міри покарання, не пов'язані з позбавленням волі щодо осіб, які можуть бути виправлені без ізоляції від суспільства. Очевидно, що у цьому разі поняття «доцільність» використано саме у сенсі раціональності.

До того ж доцільність пов'язують із терміном «ефективність», з приводу чого Європейський суд у справі *Ротару проти Румунії (Rotaru v. Romania)* від 04.05.2000 р. зазначив, що будь-який засіб право-

вого захисту має бути ефективним як за законом, так і на практиці.

Також близькою за змістом до доцільності є «результативність». Зокрема, в одному з досліджень відмічається, що категорія «доцільність» в кримінальному праві визначає результативність кримінально-правового регулювання та передбачає спрямованість діяльності в кримінально-правовій сфері на досягнення цілей і завдань кримінального права засобами, які обираються з урахуванням конкретних обставин і тенденцій його розвитку [7, с. 7].

Таким чином, можна побачити певну аналогію принципу доцільності з фізичним коефіцієнтом корисної дії – прагнення до оптимуму затрати енергії на виконання певної дії, тобто енергії має бути рівно стільки, щоб ефект був отриманий, і цей ефект повинен бути корисним. Інакше кажучи, одним із індикаторів реального дотримання принципу доцільності буде відповідність отриманого результату показникам ефективності, оптимальності, найбільшої економії з точки зору часу, матеріальних і людських ресурсів. Саме тому цей принцип ще називається принципом корисного ефекту.

З огляду на це варто відзначити, що принцип доцільності притаманний будь-якій юридично значущій поведінці, тому його можна вважати одним з принципів, на якому ґрунтуються різні види юридичної діяльності – правотворчість, правозастосування та інші. У зв'язку з цим принцип доцільності досить поширений у різних галузях і інститутах права. Так, у цивільному процесуальному праві на ньому ґрунтується чимало процедур судочинства. Зокрема, відповідно до ст. 188 Цивільного процесуального кодексу суд може постановити ухвалу за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи про об'єднання в одне провадження декількох справ за позовами одного й того самого позивача до одного й того самого відповідача, одного й того самого позивача до різних відповідачів, різних позивачів до одного й того самого відповідача; постановити ухвалу про роз'єднання позовних вимог, виділивши одну або декілька об'єднаних вимог в самостійне провадження, якщо це сприятиме виконанню завдання цивільного судочинства. За ч. 1 ст. 85 Цивільного процесуального кодексу речові, письмові та електронні докази, які не можна доставити до суду, оглядаються за їх місцезнаходженням.

Принцип доцільності має важливе значення під час встановлення особи міри юридичної відповідальності. Приділення особливой уваги цій засаді саме в сфері призначення покарання пов'язане з тим, що притягнення винного до відповідальності в будь-якій галузі права має відповідати легальній і легітимній меті. На цей час ця мета відрізняється від

¹ Якщо визначати доцільність через категорії «мета» і «засіб», може скластися враження, що принцип доцільності права співпадає з принципом пропорційності, в якому однією з вимог є співмірність мети і засобів, необхідних для її досягнення. Проте їх не слід змішувати, а необхідно розглядати як два окремих принципи. Так, доцільність відрізняється від пропорційності тим, що вона спрямована на досягнення результату за витрати оптимальних зусиль і використання необхідного комплексу заходів. Натомість пропорційність забезпечується через пошук такого варіанту тлумачення, за якого в нормі був би дотриманий необхідний баланс між несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямована ця норма [дет.: 3, с. 47]. Інакше кажучи, доцільність вимагає раціональної результативності, а пропорційність – співмірності між метою й обмеженнями, які використовуються для її досягнення, а також врівноваження інтересів різних суб'єктів правовідносин.

мети раннього періоду існування держави і права, коли в основі відповідальності знаходився принцип таліону. Іншими словами, наразі метою покарання не є помста або відплата правопорушникові. Натомість мета юридичної відповідальності набула більш розгорнутого та гуманного характеру. Загалом вона конкретизується на рівні галузей права, що пропонують різноманітні можливості забезпечення належного результату. Так, за ст. 50 Кримінального кодексу України покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами; покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. Метою матеріальної відповідальності є компенсація шкоди, заподіяної роботодавцеві діями працівника, що зумовлює її правовідновний характер. Водночас мета дисциплінарної відповідальності – забезпечення дисципліни [8, т. 3, с. 857].

Що ж стосується доцільності юридичної відповідальності, то вона полягає в індивідуалізації заходів стягнення або покарання залежно від тяжкості правопорушення, з урахуванням особистості правопорушника, його матеріального статку, обставин вчинення діяння. Цей принцип також означає відповідність обраного заходу впливу цілям відповідальності. Якщо цілі можуть бути досягнуті іншим шляхом, то можливим є звільнення правопорушника від покарання [9, с. 408–409]. Наприклад, відповідно до ст. 22 Кодексу України про адміністративні правопорушення за малозначності вчиненого адміністративного правопорушення орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням. Крім цього, принцип доцільності забезпечується самою природою санкцій охоронних норм – вони мають відносно визначений та/або альтернативний характер.

Відзначаючи важливість доцільності в різних галузях права та під час провадження різних видів юридичної діяльності, слід проаналізувати її особливості як засади інтерпретаційно-правової діяльності. Насамперед зауважимо, що принцип доцільності полягає в тому, що інтерпретатор завжди має прагнути досягти позитивного ефекту в своїй діяльності за витрати оптимальної кількості зусиль.

Принцип доцільності тлумачення має досить давню історію. Він активно розроблявся ще правознавцями Російської Імперії. Так, на думку Є.В. Васьковського, з двох однаково можливих і справедливих значень норми слід обирати той, що є більш доцільним (*quoties idem sermo duas sententias exprimit, ea potissimum excipitur, quae rei gerendae aptior est*). У цьому разі доцільність означає відповідність норми сутності відносин, які визначаються нею, тобто її практичну корисність, придатність до задоволення людських потреб. Отже, закон не повинен бути інтерпретований у такому сенсі, за якого він уявляється безцілним, зайвим або таким, що тягне абсурдні наслідки [10, с. 85, 86]. Своєю чергою Я.Г. Єсіпович наполягав на тому, що ніколи не слід тлумачити

закони та вирішувати справи під впливом політичних чи інших цілей, поза тією метою, яка знаходиться в самому законі та визначає його істинний сенс і точний розум [11, с. 110].

Серед сучасних дослідників також чимало таких, хто цікавиться цією проблематикою. Так, Ф. Бидлінськи зазначає, що згідно із загальною нормативною максимою про доцільність рекомендується обирати саме те тлумачення, яке найкращим чином сприяє позитивній функції юридично визнаного типового життєвого відношення чи найменше йому шкодить. Коротко кажучи, це визначається характером практичних дій самих сторін у межах наявних між ними відносин. Як приклад застосування ідеї доцільності під час тлумачення, він наводить справу про обов'язок надання звіту. Так, відповідно до цивільного законодавства Австрії кожен, хто уповноважений управляти чужим майном, зобов'язаний надавати власнику цього майна звіт про вчинені правочини з довіреним майном, про стан і результати таких правочинів. У справі, що розглядалася Верховним судом Австрії, так само був наданий відповідний звіт, проте власник стверджував, що отриманий ним документ неправильний, та вимагав від уповноваженого надати правильний звіт. Категоричне посилення суду на природу речей під час відхилення цього позову уявляється на перший погляд несподіваним, однак правильним. Річ у тім, що право вимагати надання звіту має підготовчий чи допоміжний характер. Цей звіт повинен відображати інформацію, що дає власникові можливість, наприклад, дізнатися про виникнення у нього прав на отримання доходів чи необхідність пред'явлення вимоги про повернення речі та інше. Якщо власник подає позов про зобов'язання відповідача надати повторний звіт, то йому слід насамперед довести, що саме і якою мірою було неправильним у першому документі. Саме з природи речей випливає, що якщо власник зміг довести ці факти, то він вже володіє необхідним обсягом інформації та доказів для висунення вимог про стягнення доходу тощо. Отже, хоча звіт і неправильний, позивач вже не має потреби у виправленому документі. Тому, не дивлячись на те, що обов'язок полягає в наданні правильного звіту, вимога про надання виправленого звіту розцінюється як марна, а у крайніх випадках може навіть кваліфікуватися як зловживання правом [12, с. 222–223].

Досить широку зацікавленість принципом доцільності виявляють науковці, що працюють у сфері міжнародного права. Наприклад, О.В. Соловійов називає принцип ефективного цільового тлумачення (ефективного досягнення мети) одним з найважливіших принципів тлумачення Конвенції, відповідно до якого, нормативні положення цієї міжнародної угоди інтерпретуються так, щоб їх юридичний зміст максимальним чином відповідав її загальній меті [13, с. 23].

Відповідно до погляду К.С. Алісієвич, принцип реальності й ефективності гарантій Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод заснований на загальному принципі тлумачення міжнародних договорів – принципі ефективності.

Його значущість неодноразово підкреслювалась Міжнародним Судом ООН, який відмічав, що цей принцип є фундаментальним принципом тлумачення договорів, якого послідовно дотримується міжнародна юриспруденція (наприклад, рішення у справі «Лівія проти Чаду»). У практиці Європейського суду так само часто зустрічається принцип ефективності тлумачення, як засіб досягнення цілей Конвенції. Приміром, у справі «Сьорінг проти Сполученого Королівства» (*Soering v the United Kingdom*) від 07.07.1989 р. Суд зауважив, що предмет і мета Конвенції вимагають, аби її норми інтерпретувалися таким чином, щоб зробити її гарантії реальними й ефективними. Виокремлюючи цей принцип, Європейський суд прагнув підкреслити, що гарантії Конвенції не мають теоретичного чи ілюзорного характеру [14, с. 33].

Слід відзначити, що принцип доцільності доволі часто використовується під час тлумачення ст. 2 Конвенції: «Право на життя кожної людини захищається законом». Так, Суд, інтерпретуючи його, у справі «Ілхан проти Туреччини» (*Ilhan v. Turkey*) від 27.06.2000 р. зазначив, що об'єкт і мета Конвенції як інструменту захисту конкретної людської істоти вимагають, щоб цей захист був практично застосовним і ефективним. У зв'язку з цим законодавчий захист права на життя слід розуміти у тому значенні, що він є практично корисним, а не лише задекларованим. І, відповідно, не лише прогалини у системі законодавства певної країни, а й відсутність практичних дій щодо захисту людського життя тягнуть відповідальність за порушення ст. 2 Євроконвенції. На підтвердження цієї думки Суд у Рішенні по справі «Осман проти Об'єднаного Королівства» (*Osman v. the United Kingdom*) від 28.10.1998 р. встановив, що для обґрунтування власних вимог заявникові достатньо лише показати Суду, що влада держави не зробила всього того, чого від неї можна було розумно очікувати для відвернення здійснення певної та безпосередньої загрози життю.

Взагалі-то вже протягом перших років своєї діяльності Суд наголошував на необхідності віддавати перевагу такому тлумаченню Конвенції, яке було б найбільш сприятливим для досягнення цілей та реалізації завдань цієї міжнародної угоди (справа «Вемхофф проти Німеччини» (*Wemhoff v. Germany*) від 27.06.1968 р.).

Це твердження дає підстави для певних висновків: по-перше, визначення змісту Конвенції тісно залежить від її цілей і завдань і, по-друге, метою тлумачення є сприяння реалізації останніх. Власне, цими завданнями та цілями є примушення поважати гідність людини для досягнення розквіту особистості, захищати людей від могутності державних органів, які завдяки своєму становищу в суспільстві можуть порушити індивідуальні права через зловживання владою або через нехтування своїми обов'язками [15, с. 70, 71].

В українській системі законодавства також можна відшукати достатньо ілюстрацій до принципу доцільності тлумачення. Наприклад, згідно

зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Звідси виникає питання: чи є в українського судді обов'язок враховувати практику Європейського суду під час здійснення правосуддя чи ця норма має лише рекомендаційний характер та суддя має застосовувати її на власний розсуд? Інакше кажучи, слід з'ясувати, якою є ця норма для українського судді: уповноважуючою чи зобов'язуючою? Саме принцип корисного ефекту дає відповідь на це питання. Не викликає сумнівів, що судді Європейського суду є розумними та добросовісними особами, які застосовують Конвенцію. У зв'язку з цим презюмується, що будь-яке рішення, ухвалене ними, слід визнавати правильним і гуманним. Таким чином, ураховуючи, що за будь-яких обставин порушені права людини будуть відновленими, а недобросовісні позови – відхиленими, український законодавець надав імперативного характеру згаданому положенню. Отже, тлумачення цієї норми у світлі її корисного ефекту дозволяє дійти висновку, що вказана норма встановила обов'язок суддів дотримуватись стандартів прав людини, визначених Європейським судом у його рішеннях, задля досягнення найбільшої ефективності вітчизняного судочинства.

Особливим засобом встановлення мети певної норми є телеологічний (цільовий) спосіб тлумачення, котрий є сукупністю прийомів, які допомагають з'ясуванню змісту правової норми через встановлення мети і завдання, що покликали її до життя [16, с. 9].

Специфіка цього способу тлумачення полягає насамперед у тому, що він безпосередньо спрямований на з'ясування змісту правової норми залежно від тих об'єктивних результатів, які повинні бути досягнуті її застосуванням. Цілі нормативно-правових актів можуть бути закріплені в них самих або в актах вищої юридичної сили, на виконання яких приймалися ці перші акти. Місцем безпосереднього знаходження цілей правових норм є також норми-завдання, які належать до системи спеціалізованих (нетипових) норм [17, с. 13].

Правомірність використання телеологічного способу тлумачення в дослідженні права засновується на тому, що: 1) право становить собою цілеспрямовану систему; 2) єдність цієї системи забезпечується і з урахуванням цілей діючих нормативно-правових актів у всій правотворчій діяльності; 3) з'ясування цілей закону охоплюється процесом тлумачення права; 4) без пізнання цілей закону не може бути плідної практичної діяльності з його реалізації [18, с. 33].

Ефективність застосування телеологічного способу інтерпретаційної діяльності відображається також на нормативному рівні. Так, у ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів зазначається, що міжнародний договір повинен тлумачитись у світлі власних цілей. Для цілей тлумачення договору контекст охоплює: 1) всяку угоду, яка стосується договору і якої було досягнуто між усіма учасниками у зв'язку з укладенням договору; 2) всякий документ,

складений одним або кількома учасниками у зв'язку з укладенням договору і прийнятий іншими учасниками як документ, що стосується договору. Поряд з контекстом враховуються: 1) всяка наступна угода між учасниками щодо тлумачення договору або застосування його положень; 2) наступна практика застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо його тлумачення; 3) будь-які відповідні норми міжнародного права, які застосовуються у відносинах між учасниками. У ч. 4 ст. 213 ЦК України також міститься положення щодо необхідності брати до уваги мету правочину.

Отже, цілі, що переслідував законодавець виданням нормативного акта, встановлюються шляхом вивчення документів, супутніх нормотворчому процесу, а також шляхом вивчення преамбули акта, порівнянням інтерпретованого юридичного акта з його проектом, чинного акта зі старим, відмінним правовим актом, аналогічним чинному. Крім цього, Європейський Суд з прав людини допускає врахування зовнішніх джерел як під час тлумачення правових актів взагалі, так і під час виявлення їх цілей зокрема [19, т. 4, с. 673]. Проте використовувати для встановлення цілей норм права матеріали законопроектної діяльності, протоколи засідань уповноваженого органу, інші, зовнішні щодо інтерпретованого правового акта, джерела слід з обережністю, оскільки значна частина депутатів, можливо, мала інші цілі, ніж суб'єкт законодавчої ініціативи. Тому нормативно не закріплені цілі, що висловлювалися авторами проекту відповідного юридичного акта, не можуть враховуватись під час їх тлумачення, навіть якщо такі цілі були добре і широко відомими.

Що стосується прийомів телеологічного способу тлумачення, то серед них слід виокремити: 1) ієрархічні – це висновки: про мету інтерпретованої норми за метою іншого нормативного припису; про мету норми за загальною метою правового акта, складником якого є норма; за цілями інституту, галузі права, до яких належить інтерпретований закон; 2) генетичні, що полягають у зверненні до аналогічної правової норми, яка втратила чинність; 3) логічні, які становлять собою застосування законів і операцій формальної та діалектичної логіки; 4) соціологічні, що передбачають застосування соціологічних засобів (спостереження, опитування, анкетування тощо) [18, с. 50–58].

Важливим для нашого дослідження також є розкриття вимог принципу доцільності, однією з яких є вимога прагнення до суспільної користі. Так, Ф.В. Тарановський зауважував, що, реалізуючи принцип соціальної доцільності, інтерпретатор може поступатися дійсним значенням закону заради досягнення суспільної користі [20, с. 254]. А згідно з переконанням Р. Циппелюса, тлумачення законів постійно зорієнтоване у своїх ціннісних рішеннях на пануючі в суспільстві соціально-етичні погляди [21, с. 22].

Прикладом такої орієнтованості інтерпретації є положення, що міститься в п. 23 Сіракузьких принципів тлумачення (вираз «громадський порядок» має тлумачитися в контексті мети конкретного права

людини, котре обмежене на цій підставі) [22, с. 356]. Тобто корисного ефекту можна досягти в тому разі, коли відповідне суб'єктивне право обмежується з метою захисту громадського порядку. Наприклад, у ст. 228 ЦК України зазначається, що правочин, який порушує громадський порядок, є нікчемним. Іншими словами, задля збереження цього позитивного суспільного стану обмежується право особи укласти будь-які угоди, що можуть загрожувати громадському порядку.

Так само судді Верховного суду американського штату Айова, дотримуючись вимоги ставити суспільний інтерес на перше місце (у цьому випадку сім'я визначалась як загальносоціальна цінність), вирішили, що роботодавець законно звільнив працівницю, яка була надто приваблива та створювала загрозу шлюбові свого начальника, чим розширювально інтерпретували трудове законодавство в частині звільнення працівника з ініціативи роботодавця. При цьому згідно з формулюванням Верховного суду штату начальники мають право звільняти підлеглих, якщо розуміють, що їх зовнішній вигляд і поведінка є фактором ризику для їх сімейних взаємин і лише в тому разі, якщо між ними не було романтичних стосунків.

Іншою вимогою принципу доцільності є обов'язковість застосування контрольної перевірки інтерпретаційних висновків. Подібна ревізія первинно отриманого результату має здійснюватися за допомогою фундаментальних принципів права з метою відшукування можливих суперечностей основним цінностям, змістовних і функціональних суперечностей або невідповідності консенсусу в суспільстві. Без такої перевірки є небезпека, що отриманий висновок, який уявляється переконливим і достатнім, насправді ґрунтується, наприклад, на помилковому розумінні неоднозначних понять або на неправильному сприйнятті історичного стану законодавства. Якщо ж за результатами перевірки з'являться певні сумніви в обґрунтованості отриманого рішення, тоді необхідним є застосування подальших, ще не використаних, юридичних способів [23, с. 215, 216].

Таким чином, контрольна перевірка уявляється більш доцільною, ніж використання всього набору способів тлумачення в разі інтерпретації будь-якої норми. Іншими словами, виникає питання, чи необхідно застосовувати всі інтерпретаційні способи під час пізнання змісту однієї норми, чи слід зупинитися одразу після того, як він буде з'ясований, незалежно від того, скільки способів було використано. Так, у радянські часи та на пострадянському просторі підтримується думка, згідно з якою використовувати необхідно всі відомі способи комплексно, що дозволить уникнути однобічності в з'ясуванні змісту норм [24, с. 410; 25, с. 59].

З іншого боку, сьогодні нерідко можна зустріти погляд, відповідно до якого вважається зайвим звернення до всіх способів у таких випадках. Так, наприклад, Ф. Бидлінський зауважив, що кожен правозастосовець першочергово звертається до застосовних у конкретному випадку норм, текст яких офіційно опублікований, а тому відшукується максимально

просто. Потім задля пізнання цього тексту використовується той мовний досвід, яким володіє кожна людина. І лише в разі необхідності інтерпретатор вивчає інші системно корисні для пошуку рішення правові норми, а потім, якщо є потреба, здійснює перехід до дослідження знайдених джерел відомостей про задум законодавця. Якщо буде знайдено таке рішення основної проблеми, яке відповідає словесним нормам і фундаментальним нормативним вимогам системності, то перехід до наступного методологічного ступеня не потрібний [23, с. 214, 216].

Подібне положення міститься в консультативному висновку Міжнародного суду ООН від 8 червня 1960 р., де зазначається, що слова повинні читатися в їх природному та звичайному значенні. Лише в тому випадку, коли ця умова виконана, а слова відповідної статті залишаються двозначними, необхідно звертатися до інших методів тлумачення [13, с. 23].

На нашу думку, більш прийнятним є саме другий погляд. Дійсно, не слід говорити про те, що застосувати необхідно всі існуючі способи без винятку. Мета інтерпретатора – це досягнення зрозумілості норми права, її пізнання й ефективне та правильне застосування, а скільки для цього знадобиться способів є не настільки важливим. На користь цього погляду свідчить також вимога своєчасності й економії часу під час здійснення юридичної інтерпретації. Наприклад, у ч. 2 ст. 128 ЗК України встановлюється, що «громадяни та юридичні особи, зацікавлені у придбанні земельних ділянок у власність, подають зая-

ву (клопотання) до відповідного органу виконавчої влади або сільської, селищної, міської ради. У заяві зазначаються бажане місце розташування земельної ділянки, цільове призначення та її розмір». Зміст цієї норми може бути з'ясованим за допомогою мовного способу, тобто її дослідження через мовні засоби дає відповіді на питання щодо суб'єктів цієї норми, умов її реалізації тощо.

Таким чином, використання перевірки висновків є більш доцільним, ніж застосування всього комплексу способів тлумачення під час з'ясування змісту певної норми права.

На підставі наведеного можемо визначити **принцип доцільності** як принцип юридичної інтерпретації, сутність якого полягає в прагненні суб'єкта тлумачення досягти поставленої цілі, отримати корисний, позитивний результат від своєї діяльності шляхом використання оптимального набору засобів для цього.

Висновки. Таким чином, принцип доцільності є одним із основних принципів інтерпретаційно-правової діяльності, оскільки завдяки дотриманню його вимог тлумачення права набуває найбільшої ефективності, а інтерпретатор отримує обов'язок здійснювати тлумачення акта в світлі тієї мети, на досягнення якої він був прийнятий. У зв'язку з цим подальші дослідження принципу доцільності правотлумачення мають бути здійснені в напрямку розширення та практичного втілення вимог цього принципу в інтерпретації права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Этимологический словарь русского языка; сост. Г. А. Крылов. СПб. : ООО «Полиграфсервис», 2005. 432 с.
2. Бочаров Д.О. Правозастосовча діяльність: поняття, функції та форми: проблемні лекції. Дніпро : АМСУ, 2006. 73 с.
3. Прийма С.В. Пропорційність як принцип тлумачення права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4 (75). С. 42–48.
4. Борзенков В.Г. Цель. Философский словарь; под ред. И. Т. Фролова. 7-е изд., перераб. и доп. Москва : Изд-во «Республика», 2001. С. 646.
5. Краткий философский словарь; под редакцией А.П. Алексеева. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва : Проспект, 2002. 496 с.
6. Борзенков В.Г. Целесообразность. Философский словарь; под ред. И. Т. Фролова. 7-е изд., перераб. и доп. Москва : Изд-во «Республика», 2001. С. 645.
7. Степаненко О.В. Принцип доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Одеса, 2017. 20 с.
8. Олейников С.М. Юридична відповідальність. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого*. Харків : Право, 2017. Т. 3: Загальна теорія права. С. 854–860.
9. Морозова Л.А. Теория государства и права : учебник. 6-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма : ИНФРА-М, 2018. 464 с.
10. Васильковский Е.В. Руководство к толкованию и применению законов. Для начинающих юристов. Москва : Юридическое бюро «ГОРОДЕЦ», 1997. 128 с.
11. Есипович Я.Г. О толковании законов. *Журнал Министерства юстиции*. 1894. № 2. С. 84–112.
12. Быдлински Ф. Основные положения учения о юридическом методе. Часть первая. *Иностранная наука частного права. Вестник гражданского права*. Т. 6. 2006. № 1. С. 190–241.
13. Соловйов О.В. Окремі особливості юридичної інтерпретації норм міжнародного права в контексті ефективного цільового тлумачення Конвенції про захист прав і основних свобод людини. *Економіка, фінанси, право*. 2006. № 9. С. 23–27.
14. Алисиевич Е.С. Толкование норм конвенции Совета Европы о защите прав человека и основных свобод как правомочие Европейского суда по правам человека : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Екатерина Сергеевна Алисиевич. Москва, 2006. 147 с.
15. Мармазов В. Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 4 (35). С. 63–72.
16. Біленчук П., Теліпко В. Тлумачення правових норм: поняття, способи, види. *Актуальні проблеми тлумачення і застосування юридичних норм*: збірник статей учасників міжнародної наук.-практ. конференції, присвяченої пам'яті професора П.О. Недбайла. 28-29 березня 2008 р. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008. С. 8–11.

17. Прийма С.В. Способи тлумачення норм права: загальнотеоретична характеристика. *Юрист України* : наук.-практ. журнал. Харків : Право, 2011. № 3 (16). С. 10–16.
18. Насырова Т.Я. Телеологическое (целевое) толкование советского закона. Теория и практика. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1988. 144 с.
19. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України : в 4-х т.; відп. ред. В. Г. Ротань. Київ : Юридична книга; Севастополь; Ін-т юрид. дослід., 2008. Т. 4. Методологія тлумачення нормативно-правових актів України. 848 с.
20. Быдлински Ф. Основные положения учения о юридическом методе. Часть вторая. *Иностранная наука частного права. Вестник гражданского права*. Т. 6. 2006. № 2. С. 185–226.
21. Тарановский Ф.В. Энциклопедия права. 3-е изд. Санкт-Петербург : Изд-во «Лань», 2001. 560 с.
22. Циппеліус Р. Філософія права: підручник; пер. з нім. Є.М. Перепічя, Л.А. Ситниченко, С.В. Пролєєва. Київ : Тандем, 2000. 300 с.
23. Черданцев А.Ф. Толкование права и договора: учеб. пособие для вузов. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 381 с.
24. Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм. Москва : Госюриздат, 1960. 511 с.
25. Тодика Ю. Способи тлумачення Конституції і законів Конституційним Судом. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 2 (25). С. 51–59.